

УДК 908(477.64-751.3)"1648/179":097(045)

НАУКОВІ ВИДАННЯ КІНЦЯ ХІХ – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТ. З
ІСТОРІЇ ЗАПОРОЗЬКОГО КОЗАЦТВА В ФОНДОВІЙ КОЛЕКЦІЇ
НАЦІОНАЛЬНОГО ЗАПОВІДНИКА «ХОРТИЦЯ»

Ірина Тітова,
старший науковий співробітник
відділу науково-фондової роботи
Національного заповідника
«Хортиця»

В статті розглядається колекція наукових видань кін. ХІХ – пер. пол. ХХ ст. з історії запорозького козацтва з фондозбірки Національного заповідника «Хортиця» за наступними групами: опубліковані джерела ХVІІ–ХІХ ст., опубліковані документи ХVІІ–ХVІІІ ст., праці українських та іноземних істориків кін. ХІХ – пер. пол. ХХ ст. Наводяться приклади простих екслібрисів-печаток.

Ключові слова: історія запорозького козацтва, екслібриси-печатки.

The article examines scientific publications of the late nineteenth to the first half of the twentieth century on the history of the Zaporizhzhia Cossacks from the funds of the National Reserve "Khortytsia". The author divides the scientific publications into the following groups: published sources of the ХVІІ–ХІХ centuries, published documents of the ХVІІ–ХVІІІ centuries, works of Ukrainian and foreign historians of the ХІХ – 1st half of the ХХ century. Examples of the simple exlibris-seals are given.

Key words: history of the Zaporozhian Cossacks, exlibris-seals.

У фондovій колекції Національного заповідника «Хортиця» налічується 122 наукові видання кін. ХІХ – пер. пол. ХХ ст., які висвітлюють історію запорозького козацтва. Зазначені музейні предмети перебувають у групі зберігання «Папір».

Колекція складається з оригінальних видань та копій, які є важливими для висвітлення питань історії козацтва. Формувалася вона шляхом передачі видань до фондів музею приватними особами, закупівлі та переводу дореволюційних видань, у зв'язку з необхідністю поліпшення умов зберігання, з наукової бібліотеки заповідника на підставі наказу від 16.04.2004 р. №30-осн. [1]. Доповненням фондозбірки стали і копії наукових видань з особистої колекції М.П. Киценка, одного із засновників Державного історико-культурного заповідника на острові Хортиця [2]. Вони були передані його дружиною і згідно особистих підписів Миколи Петровича, були зроблені у 1968–1972 рр. Серед них є дарунок від колективу заповідника з дарчим написом, який датує цю копію ще до відкриття самого музею на Хортиці: «Дарунок, піднесений колективом Хортицького державного історико-культурного заповідника запорізького козацтва в день 50-річчя від дня народження, 4.12.1971 р., в м. Запоріжжі» [3].

Наукові видання кін. XIX – пер. пол. XX ст. з історії запорозького козацтва в фондовій колекції представлені опублікованими джерелами XVII–XIX ст., опублікованими документами XVII–XVIII ст., працями українських та іноземних істориків кін. XIX – пер. пол. XX ст. Вони мають інформаційний потенціал з наступної проблематики:

- Походження, побут та звичаї козаків;
- Військова історія;
- Очільники козацтва;
- Загальна характеристика краю напередодні Визвольної війни.

Тематично колекцію можна поділити на кілька блоків:

1. *Опубліковані джерела* – мемуари, щоденники, літописи та свідчення очевидців. Останні становлять найчисленнішу групу, більшість робіт в якій представлена працями іноземців, що робить їх особливо важливими для використання дослідниками. Найбільш ранні з них датуються першою половиною XVII ст.

Так збірка «Мемуары, относящиеся к истории Южной Руси» (К., 1896) включає праці: Я. Собеського «История Хотинского похода Якова Собеского 1621 г.»; «Дневник похода против казаков Запорожских 1625 г.»; «Сведения о походе в Крым Михаила Дорошенка 1628 г.» [4]. В Записках наукового товариства ім. Шевченка, Т. XXIII–XXIV (Львів, 1898) наводяться: записна книга львівського міщанина Самуїла Кушевича, який мешкав на поч. XVII ст. та подає історію козацько-польської війни перших двох років; аналіз друкованих розвідок Станіслава Темберського [5]. До свідчень очевидців можна віднести і працю невідомого автора, ймовірно поляка «Краткая история о бунтах Хмельницкого», а також «Исторические сочинения о Малороссии и малороссиянах Г.Ф. Миллера, бывшего историографа российского» [6, 7]. Важливим джерелом виступають спогади колишнього козака Микити Коржа – «Устное повествование бывшего запорожца, жителя Екатеринославской губернии и уезда, селения Михайловки Никиты Леонтьевича Коржа» [8].

Особливістю фондової колекції є оформлення окремих частин наукових праць за зазначеною тематикою у вигляді окремих видань. Прикладом виступає конволют, складений з двох статей, одна з яких, – «Малороссийские казаки между Россией и Польшей в 1659 году по взгляду на них серба Юрия Критжанича» [9].

До кінця XVIII – початку XIX ст. належать «Замечания до Малой России принадлежащие», які є свідченням невідомого автора, ймовірно з Чернігівської губернії, про загальну картину подій Визвольної війни Б. Хмельницького [10].

Літописи, як різновид свідчень очевидців, найчастіше писалися учасниками подій. Серед них можна виділити козацькі літописи: «Летопись событий в Юго-Западной России в XVII в.» С. Величко, яка представлена декількома виданнями; «Летопись Григория Грабянки...» датується другою половиною XVII – початком XVIII ст.; «Лѣтопись Самовидця по

новооткрытымъ спискамъ съ приложеніемъ трехъ малороссійскихъ хроникъ...» написана вихідцем із старшини Війська Запорізького і представлена двома примірниками [11–16].

Друковані літописи XVII–XVIII ст., «Летопись или описание краткое знатнейшихъ действий и случаев, что в котором году деялося в Украине Малороссійской обеихъ сторонъ Днѣпра и кто именно когда гетьманомъ былъ козацкимъ», ймовірно генерального обозного Якова Лізогуба, та «Киевская летопись», наводяться у «Сборнике летописей, относящихся к истории Южной и Западной Руси, изданный комиссией для разбора древнихъ актов, состоящей при Киевском, Подольском и Волынскомъ генерал-губернаторе» (К., 1888) [17].

До XVIII ст. відносяться праці військового інженера, учасника російсько-турецьких війн (1739, 1768–1774 рр.), О. Рігельмана: «Летописное повествование о малой России и ея народе и казакахъ вообще...» та «Історія о козакахъ запорожскихъ, какъ оныя изъ древнихъ летъ зачалися, и откуда свое происхождение имеютъ и въ какомъ состояніи нынѣ находятся» [18, 19]. В останній роботі автор під час опису р. Дніпро згадує о. Хортицю, Запорозьку верф та Січ.

Інформація щодо географічного опису територій, на яких розташовувалися козаки, наводиться у працях «Обозрение Россійския имперіи в нынешнемъ ея новоустроенномъ состояніи» С.І. Мешкова-Плещеева та Й.Ф. Гакмана «Пространное землеописание Россійского государства» [20, 21].

Зацікавленість суспільства XVIII ст. питаннями козацтва показує і наведений матеріал стосовно походження козаків у першому в Російській імперії щомісячному науково-популярному літературному журналі «Сочинения и переводы к пользе и увеселению служащія», виданий Імператорською Академією наук у 1760 р. [22].

2. *Опубліковані документи XVII–XVIII ст. з історії запорозького козацтва* – акти, накази, постанови, описи справ [1, 2, 23]. Вони наводяться в наступних збірках:

- Акты, относящиеся к истории Западной России, собранные и изданные Археологическою комиссиею. Т. 5. 1633–1699 гг.;

- Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные Археологическою комиссиею. Т. 5. 1659–1665 гг., Т. 7. 1657–1663 гг. та 1668–1669 гг., Т. 12. 1675–1676 гг., Т. 15. 1658–1659 гг.;

- Архив Юго-Западной России, издаваемый временной комиссией для разбора древних актов, высочайше учрежденною при Киевском Военном, Подольском и Волынском Генерал-Губернаторе. Ч. 2. Постановления дворянских провинциальных сеймов, в Юго-Западной России (інструкції дворян послам, які містять згадки про козаків). Ч. 3. Акты о козаках 1679–1716 гг.;

- Архів Запорозької Січі. Опис матеріалів (охоплює 1734–1775 рр., від повернення Запоріжжя з-під Кримської протекції до скасування Січі) (копія);

- Исторические материалы из архива Киевского губернского правления. Вып. 5. (документы 1751–1752 гг.).

3. *Наукові видання з історії запорозького козацтва* – праці українських та іноземних істориків кін. XIX – пер. пол. XX ст.

Ця група в фондovій колекції заповідника є найбільш чисельною. Серед них найбільшу кількість складають *роботи українських істориків*, які представлені наступними авторами: В. Антонович («Монографии по истории Западной и Юго-Западной России». Т. 1.), М. Аркас («Історія України-Руси»), Д. Бантиш-Каменський («История Малой России от водворения славян в сей стране до уничтожения гетьманства в 3 частях», «Историческое известие о возникшей в Польше унии...», «История Малой России с портретами, картами и рисунками». В 3 частях), Н. Василенко («Очерки по истории Западной Руси и Украины»); Ф. Волков, М. Грушевський

(«Украинский народ в его прошлом и настоящем». Том 1–2; «Очерк истории украинского народа»; «Історія України-Руси». Т. 1–8; «История украинского казачества до соединения с Московским государством». Т. 1–2; «Иллюстрированная история украинского народа»; «Від Куруківщини до Кумейщини» (1626–1638); М. Драгоманов («Про українських козаків, татар та турків»), П. Іванов («Матерьялы по исторіи Запорожья въ XVIII вѣкѣ»), І. Каманін («Договори Б. Хмельницького з Польщею, Швецією та Росією»), О. Кондратович («Задунайская Сечь: по местным воспоминаниям и рассказам»), М. Кордуба («Венецьке посольство до Хмельницького. 1650 р.»), М. Костомаров («Богдан Хмельницький»; «Исторические монографии и исследования». Собрание сочинений. Кн. 4–5, а також окремі роботи, присвячені І. Свирговському, І. Виговському, Ю. Хмельницькому, І. Брюховецькому, Д. Многогрішному, І. Мазепі), І. Крип'якевич («Козаччина в політичних комбінаціях 1620–1630 рр.»), П. Куліш («История воссоединения Руси». Т. 1–2; «Отпадение Малороссии от Польши (1340–1654)». В 3-х томах; «Матеріялы для исторіи возсоединенія Руси. Т. 1. 1578–1630), П. Мартинович («Українські записи Порфірія Мартиновича»), Д. Мордовцев («Гайдамаччина»), Г. Надхін («Память о Запорожьѣ и о послѣднихъ дняхъ Запорожской Сѣчи»), Я. Новицький («Материалы для истории запорожских козаков», «Исторія города Александровска, (Екатеринославской губ.) въ связи съ исторією возникновенія крѣпостей Днѣпровской линіи. 1770–1806 г.»), Н. Полонська-Василенко («Майно запорізької старшини як джерело для соціально-економічного дослідження історії Запоріжжя»), Н. Сементковский («Старина малороссийская, запорожская и донская»), А. Скальковский («История Новой Сечи или последнего Коша Запорожскаго»; «Наезды гайдамаков на Западную Украину, в XVIII столетии. 1733–1768»; Дунайцы (матеріали взяти з оригінальних документів запорозького архіву), М. Слабченко («Организация хозяйства Украины от Хмельнищины до мировой войны»),

Н. Терновський («К истории Запорожского края»), О. Целевич («Участь козаків в Смоленській війні 1633–4 рр.»), Д. Яворницький («Остров Хортица на реке Днепр». 1886 р.; «Запорожье в остатках старины и преданиях народа»; «История запорожских казаков» Т. 1; «Україно-руське козацтво перед судом історії»), В. Яковенко («Богдан Хмельницький») [1, 2, 24–50].

Окремо можна виділити видання В. Тарновського «Исторические деятели Юго-Западной России в биографиях и портретах» Вип. 1. (К., 1883), яке вміщує роботи з його особистого зібрання та Науковий збірник за 1925 р. Т. XX–XXI, під редакцією М. Грушевського, де розташована стаття про нумізматику та побут козацької старшини часів Б. Хмельницького [51–52].

4. Праці іноземних істориків кін. XIX – пер. пол. XX ст.:

В. Волк-Карачевський «Борьба Польши с казачеством по второй половине XVII – начале XVIII ст.»; П. Єфименко «Калнышевский, последний кошевой Запорожской Сечи. 1691–1803 гг.»; О. Єфименко «История украинского народа» Вип. 1. та «Южная Русь. Очерки, исследования и заметки». В двох томах; М. Каялович «Литовская церковная уния»; Г. Карпов «В защиту Богдана Хмельницкого»; В. Ляскоронский «Гильомь Левассеръ-де-Бопланъ и его историко-географические труды относительно Южной России»; М. Марковін «Очерк истории запорожского казачества»; П. Меріме «Казакі старого времени»; Д. Міллер «Заселение Новороссийского края и Потемкин»; «Исследования о древностях Южной России и берегов Черного моря графа Алексея Уварова» [53–59].

Під час вивчення даної фондової колекції, була виявлена наявність на частині книг екслібрисів та печаток. Екслібрис – це книжковий знак або невелика художньо виконана етикетка, де вказано, кому належить дана книга. Попередниками екслібрисів були написи власників на рукописних книгах, а суперекслібрисами називають рельєфні зображення на оправі книжок. Із початком книгодрукування виник новий спосіб позначення книг – наклеювання на внутрішньому боці обкладинки папірця з надрукованим

написом «Ex libris» і прізвищем власника книжки. З розвитком друкарства почали поєднувати власницькі написи з елементами, що мали прикрасити книгу. Як художній знак і витвір графічного мистецтва екслібрис почав відігравати роль декоративного елемента, органічно поєднаного з книгою. Прості екслібриси-печатки зустрічаються і в нашій колекції. Їх можна розділити на наступні групи:

- Приватні колекції (найбільша група);
- Бібліотеки учбових закладів, книжкові магазини.

Видання з *приватними штемпельними екслібрисами* представлені в колекції книгами:

* Я.К. Вер'яненкова (Куліш П.А. История воссоединения Руси... Т. 1. СПб, 1874. КН 24125/П-16332. На титульному листі має штемпельний екслібрис «Из книг Верьяненкова Якова Карповича». Закуплено в магазині «Букинист» м. Москва у 1985 р.);

* А.Х. Вахитова (Величко С. Летопись событий. Т. IV. Київ: в типографии Федорова, 1864. КН 25550/П-17211. Має штамп «Библиотека А.Х. Вахитова». Закупка м. Москва, магазин «Букинист»);

* С.Л. Дроздова («Летопись Григория Грабянки...». Київ, 1854. КН 25829/П-17404. Має закреслену печатку з написом «Библиотека С.Л. Дроздова». Можемо припустити, що видання могло належити музеєзнавцю та археологу Дроздову-Мишківському Степану Леонтійовичу. Також маємо вкінці закреслені печатки бібліотеки курсів перепідготовки пропагандистів та газетних робітників при ЦК КП(б)У та печатку Всеукраїнської асоціації марксистсько-ленінських інститутів. Передана з Центральної наукової бібліотеки АН УРСР);

* А.А. Куренкова (Д. Бантиш-Каменський. История Малой России от водворения славян в сей стране до уничтожения гетьманства. В 3-х ч. Издание 4-е. СПб.-Київ-Харьков: Южно-Русское книгоиздательство Ф.А. Йогансона, 1903. КН 27895/П-17558. Передано з наукової бібліотеки

Має на внутрішньому боці обкладинки папірець з надрукованим екслібрисом та написом «Из книг А.А. Куренкова»);

*О.Я. Пасссовера (А. Скальковський. Наезды гайдамаков на Западную Украину, в XVIII столетии. 1733–1768. Одесса, 1845. КН 27948/П-17611. Передано з наукової бібліотеки. Має екслібрис «А.Я. Пасссовер. Юрістконсульт» (Олександр Яковлевич, руський присяжний повірений XIX ст.);

*С.Є. Пермякова (В. Яковенко. Богдан Хмельницький. СПб., 1893. КН 27954/П-17617. Передано з наукової бібліотеки. Має печатку «Бібліотека Сергея Ефремовича Пермякова» (С.Є. Пермяков (1863–1930 рр.) – самарський міський голова, перший директор Самарського публічного музею (1901–1914 рр.). До 1917 р. займався музейною справою та був членом бібліотечного комітету, губернської вченої архівної комісії. Як колекціонер, зібрав велику (більше 27000 назв) бібліотеку універсального змісту);

*С.К. Рахубенко (М. Грушевський. Очерк истории украинского народа. СПб, 1904. КН 27906/П-17569. Передана з наукової бібліотеки. Має печатки «Бібліотека Рахубенко С.К.», «Бібліотека ученическая Одесской духовной семинарии»);

*О.В. Улігіна («Сочинения и переводы к пользе и увеселению служащих». СПб.: При Императорской Академии наук, 1760. Кн. 4. КН 27962/П-17625. Має печатку «Домашняя библиотека Улигина Алексея Викторовича»);

*Н. Хорошманенко (Яворницький Д.І. Україно-руське козацтво перед судом історії. Катеринослав: Друкарня І.Х. Мордхилевича. Видавництво «Слово», 1919. КН 30820/П-17988. Придбано через закупку у приватної особи. На титульному аркуші угорі зліва овальний штамп з напівзбереженим написом: «EXLIBRIS Н. Хорошманенко»);

*М.П. Киценко (копії наукових видань кін. XIX – поч. XX ст).

Бібліотеки учбових закладів:

*Українська Академія Наук (Сборник летописей, относящихся к истории Южной и Западной Руси, изданный комиссией для разбора древних актов, состоящей при Киевском, Подольском и Волынском генерал-губернаторе. Киев: типография Г.Т. Корчак-Новицкого, 1888. КН 25824/П-17399. Є печатка «Українська Академія Наук у Києві. Історично-філологічний відділ». Передана з Центральної наукової бібліотеки АН УССР);

*Академія наук СРСР (Плещеев С. Обзорение Российския империи в нынешнем ея новоустроенном состоянии. СПб., 1787. КН 27939/П-17602. Має овальну печатку «Академия наук СССР», а також приклеєний аркуш паперу зі штампом «Дар Ордена Трудового Красного Знамени Библиотеки Академии наук СССР». Передано з наукової бібліотеки НЗХ);

*Центральна наукова бібліотека АН УРСР (Сборник статей и материалов по истории Юго-Западной России, издаваемый Киевской комиссией для разбора древних актов. Вып. 2. Киев: Типо-Литография и Переплетная И. Крыжановского, 1916. КН 25825/П-17400. Має прямокутну печатку Центральної наукової бібліотеки АН УРСР Інв. № РВ-6829. Листи ще не розрізані після типографії. Передана з УНБ АН УССР);

*Бібліотека музею етнографії (О. Рігельман. «Летописное повествование о малой России и ея народе и казаках вообще...». Росія, пер. пол. XIX ст. КН 26197/П-17466. Передав Леонід Гусак. США. м. Дорфілд-Біч, № 53 від 16.11.1992 р. Має печатку овальної форми з написом всередині «Бібліотека музея этнографии». На декількох сторінках є додаткова овальна печатка, яку складно розібрати, але можна побачити приналежність до бібліотеки історичного факультету закладу освіти «КГПИ». Скоріш за все, це державний педагогічний інститут, але за першою літерою складно визначити назву міста, де він розташований);

*Бібліотека Ризької Олександрівської гімназії (М. Костомаров. Богдан Хмельницкий. СПб.: издание Д.Е. Кожанчикова, 1870. Т. 1. КН 27913\П-

17576. Має закреслену круглу печатку з написом «Библиотека. Рижская Александровская гимназия». Також є кругла печатка на латиській мові «бібліотека країни Латвії». Передана з наукової бібліотеки НЗХ);

*Бібліотека Ризького міського училища імператриці Катерини II (В. Яковенко. Богдан Хмельницький. СПб.: типография и фототипия В.И. Штейна, 1894. КН 27955/П-17618. Має на титульній сторінці печатку прямокутної форми учбової бібліотеки Ризького міського училища імператриці Катерини II. Також має круглу печатку на латиській мові «бібліотека країни Латвії». Передана з наукової бібліотеки НЗХ);

*Бібліотека Латвії (М. Костомаров. Богдан Хмельницький. Т. 3. Издание 3-е. СПб.: издательство Д.Е. Кожанчикова, 1870. НЗХ. 27915\П-17578. Має печать «Dublete», а також погашену печатку «LATVIJAS*BIBLIOTEKA*VALSTS». Передана з наукової бібліотеки);

*Самарське реальне училище ім. імператора Олександра Благословенного (М. Костомаров. Богдан Хмельницький. Т. 3. Издание 3-е. СПб.: издательство Д.Е. Кожанчикова, 1870. КН 27917\П-17580. Має овальну печатку бібліотеки самарського реального училища ім. імператора Олександра Благословенного, відкрите у 1880 р. Це середній навчальний заклад, в якому істотна роль відводилася предметам природної та математичної спрямованості. Є також прямокутна печатка закладу, яка свідчить про належність книги до фундаментальної бібліотеки за № 365. Передано з наукової бібліотеки);

*Бібліотека Товариства Д.П. Котляревського в Одесі (М. Костомаров. Руїна. Мазепа та мазепинці. Кн. 6. Т. XV–XVI. СПб.: друкарня М.М. Стасюлевича, 1905. КН 27920\П-17583. Має печатку «Бібліотека Т-ва Д.П. Котляревського в Одессе Харьковське відділення» Передано з наукової бібліотеки);

*Бібліотека Олександрівської повітової училищної ради («Исторические материалы из архива Киевского губернского правления».

Вып. 5. Киев: в типографии губернского правления, 1883. КН 23889/П-16195).

Книжкові магазини:

*Московський книжковий магазин у Києві (Д. Еварницький. Запорожське в остатках старины и преданиях народа. СПб.: издание Ф. Ф. Пантелеева, 1888. Ч. I–II. КН 25314(1-2)/П-17169-17170. Має печатку Московського книжкового магазину в Києві. Закуплено в магазині «Букинист» м. Запоріжжя);

*Книжковий магазин В.Е. Алексеева в Катеринославе (О. Єфименко. Южная Русь. Очерки, исследования и заметки. В двух томах. Т. I. СПб.: книгопечатня Шмидта, 1905. Том II. КН 25315/П-17171. На титульному аркуші овальна печатка «Книжный магазин В.Е. Алексеева в Екатеринославе» (Василь Євтихійович Алексєєв, колишній народний вчитель, у травні 1886 р приїздить з села у м. Катеринослав, де до сер. XIX ст. з'явилися умови для появи книготоргівлі. Його магазин, який спочатку виглядав як павільйон-будка, існував більше 30 років (1886–1918 рр.). В.Є. Алексєєв займався не тільки книготоргівлею, але й видавництвом книг) [60]. На обкладинці має овальну печатку Запорізького педінституту та печатку «Д. Кучеренко». Придбана у приватної особи в 1989 р.).

Таким чином, вивчення наукових видань кін. XIX – пер. пол. XX ст. з фондової колекції Національного заповідника «Хортиця» дозволяє систематизувати матеріал для дослідження історії запорозького козацтва. Для зручності використання, праці були розділені на декілька груп: опубліковані видання джерел, документів, роботи українських та іноземних істориків. Зазначена група зберігання вміщує також цікавий та важливий інформаційний матеріал щодо вивчення книжкових знаків, що становить цінне джерело для дослідження історії повсякденності, мікроісторії, музеєзнавства та бібліотечної справи.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Akt pryiomu na postiine zberihannia №14 vid 21.06.2004 r. *Fondy Natsionalnoho zapovidnyka «Khortytsia» (dali – Fondy NZKh).*
2. Akt pryiomu na postiine zberihannia №14 vid 07.05.2009 r. *Fondy NZKh.*
3. Liaskoronskyi V.H. Hylom Levasser-de-Boplan y eho ystoryko-heohrafycheskie trudy otnosytelno Yuzhnoi Rossii. Kyev: typohrafiya Y.Y. Chokolova, 1901. 32 s. (kopiia). *Fondy NZKh.* NDF-30061.
4. Memuary, otnosiashchyesia k ystoryy Yuzhnoi Rusy. Vyp. II (pervaia polovyna XVII st.) Pid redaktsiieiu V. Antonovycha. Kyev: typohrafiya H.T. Korchak-Novytskoho, 1896. 444 s. *Fondy NZKh.* KN 24778/P-16837.
5. Zapysky naukovohto tovarystva im. Shevchenka. T. XXIII–XXIV. Lviv, ne ranishe 1898. 324 s. *Fondy NZKh.* KN 25553/P-17214.
6. Kratkaia ystoryia o buntakh Khmelnytskoho. Moskva: Unyversytetskaia typohrafiya, 1847. *Fondy NZKh.* KN 27921/P-17584.
7. Ystorycheskye sochyneniya o Malorossyy y malorossyianakh H.F. Myllera, byvsheho ystoryohrafa rossyiskoho. Moskva: v unyversytetskoi typohrafiy, 1846. 95 s. (kopiia). *Fondy NZKh.* NDF-30050
8. Ustnoe povestvovanye byvshaho zaporozhtsa, zhytelia Ekaterynoslavskoi hubernyy y uezda, seleniya Mykhailovky Nykyty Leontevycha Korzha. Odessa: v horodskoi typohrafiy, 1842. 94 s. (kopiia). *Fondy NZKh.* NDF-30049.
9. Konvoliut, skladyeni z dvokh statei: «Malorossyiskye kazaky mezhdu Rossyei y Polshei v 1659 hodu po vyhliadu na nykh serba Yuryia Krytzhanycha» z peredmovoio P. Kulisha ta «Pamiat o Zaporozhe y poslednykh dniakh Zaporozhskoi Sechy». Avtor Hryhoryi Nadkhyn. Misto i rik vydannia ne vkazani. *Fondy NZKh.* KN 25329/P-17185.
10. Zamechanyia do Maloi Rossyy prynadlezhashchye / Peredmova O. Bodianskoho. Moskva, 1848. 58 s. *Fondy NZKh.* KN 24780/P-16839.
11. Velychko S. Letopys sobyti. Tom III. Kyiv, 1855. *Fondy NZKh.* KN 27969/P-17632.

12. Velychko S. Letopys sobytyi. Tom IV. Kyiv, 1864. *Fondy NZKh*. KN 25550/P-17211.

13. Velychko S. Letopys sobytyi v Yuho-Zapadnoi Rossyy v XVII v. K, 1848. *Fondy NZKh*. KN 25833/P-17408.

14. Letopys Hryhoryia Hrabianky. Kyev: v unyversytetskoi typohrafyy, 1854. *Fondy NZKh*. KN 25829/P-17404.

15. Litopys Samovydtisia po novootkrytym spyskam s prylozheniem trekh malorossiiskyykh khronyk... Kyev: typohrafyia K.N. Mylevskoho, 1878. *Fondy NZKh*. KN 21904/P-15155.

16. Litopys Samovydtisia po novootkrytym spyskam s prylozheniem trekh malorossiiskyykh khronyk... Kyev: typohrafyia K.N. Mylevskoho, 1878. *Fondy NZKh*. KN 24779/P-16838.

17. Sbornyk letopysei, otnosiashchykhsia k ystoryi Yuzhnoi y Zapadnoi Rusy, yzdannyi komysseye dlia razbora drevnykh aktov, sostoishchei pry Kyevskom, Podolskom y Volynskom heneral-hubernatore. Kyev: v typohrafyy H.T. Korchak-Novytskoho, 1888. *Fondy NZKh*. KN 25824/P-17399.

18. Rihelman O. Letopysnoe povestvovanye o maloi Rossyy y eia narode y kazakakh voobshche. Rossyia: per. pol. XIX st. *Fondy NZKh*. KN 26197/P-17466.

19. Rihelman O. Istoriia o kozakakh zaporozhskykh, kak onye yz drevnykh let zachalysia, y otkuda svoe proyskhozhdienie ymeiut y v kakom sostoianii nyne nakhodiatsia. Moskva: v unyversytetskoi typohrafyy, 1847. 46 s. (kopiia). *Fondy NZKh*. NDF-30051.

20. Pleshcheiev S. Obozrenye Rossyiskyia ymperyy v nyneshnem eia novoustroennom sostoianii. SPb.: v typohrafyy Shnora, 1787. *Fondy NZKh*. KN 27939/P-17602.

21. Hakman Y. Prostrannoe zemleopysanye Rosyiskoho hosudarstva. SPb., 1787. *Fondy NZKh*. KN 27940/P-17603.

22. Sochyneniia y perevody k polze y uveseleniiu sluzhashchyia. SPb.: pry Ymperatorskoi Akademii nauk, 1760. Kn. 4. *Fondy NZKh*. KN 27962/P-17625.

23. Ystorycheskye materyaly yz arkhyva Kyeviskoho hubernskoho pravleniya. Vyp. 5. Kyev: v typohrafiy hubernskoho pravleniya, 1883. *Fondy NZKh*. KN 23889/P-16195.

24. Bantysh-Kamenskyi D. Ystoryia Maloi Rossyy ot vodvorennyia slavian v sei strane do unychtozheniya hetmanstva v 3 ch. Kyev: Yuzhno-Russkoe knyhoizdatelstvo F.A. Yohansona, 1903. 612 s. *Fondy NZKh*. KN 24713/P-16793.

25. Bantysh-Kamenskyi D. Ystoryia Maloi Rossyy s portretamy, kartamy y rysunkamy. V 3 ch. Moskva: yzdanye V. Lohynova, 1842. *Fondy NZKh*. KN 25864/P-17412.

26. Bantysh-Kamenskyi D. Ystoryia Maloi Rossyy». Ch. 2. *Fondy NZKh*. KN 25865/P-17413.

27. Vasylenko N. Ocherky po ystoryi Zapadnoi Rusy y Ukrainy. Kyev: yzdanye knyzhnoho mahazyna N.Ia. Ohloblyna, 1916. *Fondy NZKh*. KN 25641/P-17294.

28. Volkov F., Hrushevskyi M. Ukrainskyi narod v eho proshlom y nastoiashchem. T. I. Petrohrad: vydannia M. Slavynskoho, 1916. *Fondy NZKh*. KN 26179/P-17459.

29. Volkov F., Hrushevskyi M. Ukrainskyi narod v eho proshlom y nastoiashchem. T. II. Petrohrad: knyhovydavnytstvo «Zhyzn y znanye», 1916. *Fondy NZKh*. KN 26160/P-17460.

30. Hrushevskyi M. Ystoryia ukrainnskoho kazachestva do soedynenyya s Moskovskym hosudarstvom. T. I. Do nachala XVII veka. K., 1913. *Fondy NZKh*. KN 25817/P-17392.

31. Hrushevskyi M. Ystoryia ukrainnskoho kazachestva do soedynenyya s Moskovskym hosudarstvom. T. II. Pervoe desiatyetye KhVII veka. K., 1914. *Fondy NZKh*. KN 25818/P-17393.

32. Hrushevskyi M. Vid Kurukivshchyny do Kumeishchyny (1626–1638). Istorii Ukrainy-Rusy. T. VIII. Ch. 1, 2. Kyiv-Lviv: z drukarni naukovohto tovarystva im. Shevchenka, 1922. *Fondy NZKh*. KN 25639/P-17292.

33. Drahomanov M. Pro ukraïnskykh kozakiv, tatar ta turkiv. Lviv: «Prosvita», 1913. *Fondy NZKh*. KN 25873/P-17418.
34. Kondratovych O. Zadunaïskaia Sech. *Kyevskaia staryna*. 1883. № 2. S. 277–278. *Fondy NZKh*. KN 25862/P-17410.
35. Kostomarov N. Yvan Svyrhovskiy, ukraïnskyi kazatskyi hetman XVII veka. T. II. SPb., 1872. *Fondy NZKh*. KN 25863/P-17411.
36. Kostomarov N. Hetmanovanye Yvana Vyhovskoho y Yuryia Khmelnytskoho. T. VI. Ternopil, 1891. *Fondy NZKh*. KN 25819/P-17394.
37. Kostomarov M. Ruina. Hetmanstvo Briukhovetskoho. T. VII. Ternopil, 1892. *Fondy NZKh*. KN 25820/P-17395.
38. Kostomarov M. Ruina. Hetmanstvo Mnohohrishnoho. T. VIII. Lviv, 1893. *Fondy NZKh*. KN 25821/P-17396.
39. Kostomarov M. Ystorycheskye monohrafiy y yssledovanyia. Kn. 4. T. IX–XI. SPb.: v typohrafiy M. Stasiulevycha, 1904. 742 s. *Fondy NZKh*. KN 25296/P-17155.
40. Kulish P. Ystoryia vossoedynenyia Rusy. T. 1. SPb., 1874. *Fondy NZKh*. KN 24125/P-16332.
41. Kulish P.A. Otpadenye Malorossyy ot Polshy (1340–1654). U 3 tt. Moskva, 1888–1889. *Fondy NZKh*. KN 25834/P-17409.
42. Martynovych P. Ukraïnski zapysy Porfiriia Martynovycha. K., 1906. *Fondy NZKh*. KN 25738/P-17350.
43. Mordovtsev D. Haidamachchyna. SPb., 1884. *Fondy NZKh*. KN 25874/P-17419.
44. Sementovskiy N. Staryna Malorossyiiskaia, Zaporozhskaia y Donskaia. SPb., 1846. *Fondy NZKh*. KN 25832/P-17407.
45. Skalkovskiy A. Ystoryia Novoi Sechy yly posledneho Kosha Zaporozhskoho (u 3 ch.). Yzdanye 2-e. Odesa, 1846. *Fondy NZKh*. KN 25019 (1-3)/P-17005-17007.

46. Skalkovskyi A. Ystoryia Novoi Sechy yly posledneho Kosha Zaporozhskoho. Vydannia II, Ch. I. Odessa, 1846. 367 s. *Fondy NZKh*. KN 1136/P-1928.

47. Slabchenko M. Orhanyzatsyia khoziaistva Ukrainy ot Khmelnyshchyny do myrovoi voyny. T. III. Ocherky torhovly y torhovoho kapytalyzma Hetmanshchyny v XVII–XVIII st. 1923. *Fondy NZKh*. KN 25877/P-17422.

48. Evarnytskyi D. Zaporozhe v ostatkakh staryny y predanyiakh naroda. SPb: yzdanye F.F. Panteleieva, 1888. Ch. I. 294 s. *Fondy NZKh*. KN 25314(1)/P-17169.

49. Evarnytskyi D. Zaporozhe v ostatkakh staryny y predanyiakh naroda. SPb: yzdanye F.F. Panteleeva, 1888. Ch. II. 260 s. *Fondy NZKh*. KN 25314(2)/P-17170.

50. Yavornytskyi D. Ukraino-ruske kozatstvo pered sudom istorii. Katerynoslav: drukarnia I.Kh. Mordkhylevycha, 1919. *Fondy NZKh*. KN 30820/P-17988.

51. Ystorycheskye deiately Yuho-Zapadnoi Rossyy v byohrafiakh y portretakh. Vypusk 1. Kyiv: drukarnia imperatorskoho universytetu, 1883. 81 s. *Fondy NZKh*. KN 20852/P-14065.

52. Naukovyi zbirnyk za 1925 r. T. XX–XXI, pid redaktsiieiu M. Hrushevskoho. K., 1926. 381 s. *Fondy NZKh*. KN 25551/P-17212.

53. Volk-Karachevskyi V. Borba Polshy s kazachestvom po vtoroi polovyne XVII – nachale XVIII st. Kyev: typohrafiia unyversyteta, 1899. 362 s. *Fondy NZKh*. KN 24714/P-16794.

54. Yefymenko A. Yuzhnaia Rus. Ocherky, yssledovanyia y zametky. V 2 tt. T. I. SPb.: typohrafiia Shmydta, 1905. 440 s. T. II. 360 s. *Fondy NZKh*. KN 25315/P-17171.

55. Kaialovych M. Lytovskaia tserkovnaia unyia. SPb, 1859. *Fondy NZKh*. KN 25822/P-17397.

56. Karpov H. V zashchytu Bohdana Khmelnytskoho. Moskva, 1890. *Fondy NZKh*. KN 25739/P-17351.

57. Merime P. Kazaky staroho vremeny. Paryzh, 1865. 372 s. *Fondy NZKh*. KN 25349/P-17205.

58. Myller D. Zaselenye Novorossyiskoho kraia y Potemkyn». Yzdanye 20. Kharkov, 1901. *Fondy NZKh*. KN 21192/P-14361.

59. Yssledovanyia o drevnostiakh Yuzhnoi Rossyy y berehov Chernaho moria hrafa Alekseia Uvarova. Vyp. 1. SPb., 1851. *Fondy NZKh*. KN 25642/P-17295.

60. Kavun M. Tainy Dnepra: knyzhnye mahazyny Ekaterynoslava. URL:<https://www.gorod.dp.ua/news/150290/> (Дата звернення: 03.10.2023).